

MACHIAVELLI ÉS ZRINYI.

A mohácsi vész után Magyarországot három részre tépték, felosztották; vagyis először a tulajdonképeni Magyarország, mely keskeny és hosszú sáv volt az ország nyugati és északi határán a Habsburgok jogara alatt, kik egyidejűleg a nagy német birodalomnak is császárai voltak, másodsor a Szapolyai és utódai kormányzása alatt álló független erdélyi fejedelemségre, végül harmadszor a török hódoltságra, mely az ország közepét, a Nagy Alföldet, idegen járom alatt tartotta. Állami életünk eme válságos korszakában, midőn egyrészről a német hatalma, másrészről a török terjeszkedése, de még ezeknél is inkább a belső egyenetlenség végromlással fenyegették hazánkat, Zrinyi, a költő, államférfiú és hadvezér, tüneményszerű ihlettséggel megismeri a veszedelmet, melyben nemzete forog. Borzalommal látja, mint rohan kelet és nyugat felől egy-egy rettenetes sárkány a magyar hazára; égő fájdalommal érzi, mint sorvasztja a közeledő fenevadak izzó lehellete a gyanútlanul alvó magyart. A veszedelem láttára érces hangjának zord, fenséges erejével rákiált a mély álomban szendergőre: *Hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!* De lángszava mintha pusztában kiáltó szóként veszne el; a három felség alatt három országban megoszlott nemzet hallja a szót, de tette nem serken.

A törekvő hadvezér, a daliás főúr, szabad hazáról, egységes, független, erős, hatalmas nemzeti államról szól a magyar néphez: Vallásos villongásunkat — úgymond — ellenségeink mesterségesen felhasználták, hogy egymás ellen való gyűlöletet szítsanak szívünkben; magyar a magyart, testvér a testvért marcangolja. Javuljunk meg! Térítsük vissza a tiszta erkölcs útjára a nemességet s az elzüllött jobbágyságot! Töltsük meg egymás iránt való szeretettel, keresztény erkölccsel a szívüket! Szeressük a hazát jobban önmagunknál! Egyesüljünk hazánk védelmére! Teremtsünk nemzeti hadsereget! Akkor aztán majd elűzhetjük kenyértermő rónánkról a törököt; akkor majd megőrizhetjük legföltettebb jogunkat, szabadságunkat és nem kell örökös tartományként a német birodalomba olvadnunk.

S hogy próféta i ihlettségű szavai ne csak az elmét és szívet, hanem a képzeletet is megragadják, kobza érchúrjain megszólaltatva a magyar hazaszeretet és vitézség hősi énekét, a halhatatlan szigeti vértanu példáján mutatja meg nemzetének, hogyan kell a hazát szeretnünk, hogy kell a hazának mindenünket, életünket is, feláldozni.

Sokan elbűvölten hallgatták a lángszavú hős énekét, szózatát; mindenki csodálta fényes tehetségét, lelkeségét, de senki sem tudta képzelete magas szárnyalását tekintetével követni, senki sem volt képes mélyreható államférfúi belátástól sugalmazott eszméit felfogni. A nemzet és egyáltalában a kor, még nem volt érett eszméi befogadására.

Három-négy emberöltővel Zrínyink előtt, éppily hazafiúi aggodalommal, éppily lángoló hazaszeretettel hirdette Olaszország klasszikus földjén, a szabadságától megfosztott Firenze tanácsának számkivetett jegyzője, a modern történetírás és államtudomány atyja, Machiavelli, hogy Olaszország szolgaságának, darabokra szaggatott voltának, erkölcsi romlottságának, az idegen uralom az oka. Ily romlott nép csak egységes, erős, független nemzetté válva lehet ismét jó erkölcsűvé. Ezt az erős, egységes nemzetet tehát minden úton-módon, még erőszakos eszközökkel is meg kell teremteni. A hazát lelki üdvösségünknel is jobban kell szeretnünk. Erőskezű férfitűt kell az ország élére állítani, aki nem hitvány, erkölcsileg, tesztileg elzüllött zsoldosokra, hanem saját fegyvereire, az erős, egységes népre, nemzeti hadseregre támaszkodva, megsza- badíthatja majd az országot az idegen uralomtól, a franciáktól, spanyoloktól s különösen a német császártól és minduntalan fenyegető hadaitól. Az így visszahódított országot azután „a népnek kell szabadsággal, nemzeti hadseregének erejével s a köz- és magánerkölcs ápolásával ismét megszilárdítania és felvirágoztatnia“.¹

1513-ban, sancascianói magányában írta le ez eszméket a firenzei bölc. Szép álmai megvalósulásáért azonban egész életében hiába küzdött, fáradozott. Álom volt az egész, leg- alább Machiavelli kora szempontjából; de jövendőmondó álom, melyet saját kora még nem tudott kihivelyezni, mely- nek jóslatai azonban az idők folyamán, éppúgy, mint a Zrí- nyiéi, következetesen beteljesednek.

Vajjon ismerte-e Zrínyi Machiavelli műveit? Hatottak-e reá eszméi és mesteri előadása és mily mértékben?

Ne feledjük, hogy „nincs senki a világtörténelemben, kit

¹ *Pasquale Villari: Niccolo Machiavelli e i suoi tempi III., 379. l.*

századokon át annyira félreértettek és úgy rágalmaztak volna, mint Machiavellit²; hogy művei valóságos vihart támasztottak az emberek erkölcsi feladataival foglalkozó irodalomban. Ez azonban csak Machiavelli halála után történt, midőn a reformáció már erőre kapott Németországban és erős visszahatással volt a katolikus hitélet bensőségére is. Machiavelli ugyan, noha Németországot is megjárta, — közömbös lévén vallásos kérdések iránt, — tudomást se vett az egész mozgalomról, Róma azonban, mely eleinte szintén csodálkozva és hidegen fogadta a németek vallásos érzékenykedésének hírért, Machiavelli halála után már nagyon is komolyan foglalkozott a kérdéssel. Hisz Machiavelli ugyanazt cselekszi, amit Luther Márton! Új alapra akarja fektetni a romlott társadalmat! Csakhogy nem a vallás, hanem a politika útján akarja a célt elérni. Machiavellit tehát egyszerre, minden oldalról támadni kezdik; támadják alapos erkölcsi okokból, támadják pártfelfogás sugallta okok alapján. Villari világhírű művének II. kötetében³ részletesen vázolja ezt a hosszú ostromot, mondván: „Ekkor már minden megváltozott nemcsak Firenzében, hanem egész Olaszországban és Európában is. A köztársaság örökre megszűnt, a Mediciek korlátlan uralma kialakult, egész Itália idegenek fennhatósága alatt volt. Németországban a reformáció felébresztette a vallásos érzést s ez arra kényszerítette az egyházat, hogy újult erővel emelkedjék ki a „Rinascimento“ romlottságából. Machiavelli azzal vádolta a pápaságot, hogy Olaszország romlásának s a világ erkölcsi súlyedésének okozója. Ezt a vérlázító vádat nem lehetett többé oly közömbösséggel meghallgatni, vagy elolvasni, mint X. Leó és VII. Kelemen korában. Akik most az egyház tekintélyének visszaállításán fáradoztak, akik arra törekedtek, hogy az emberiség lelkiismeretének s a kormányférfiak politikai magatartásának legfőbb irányzása ismét a pápaság kezébe jusson, veszedelmes ellenséget látnak a firenzei böleselőben, kit mindenáron meg kell semmisíteni, el kell taposni, különösen azért, mert az egyházat az állammal szemben megalázta s a vallással csak annyiban foglalkozik, amennyiben a nép vallásossága az államhatalom megerősítésére szolgál. Így tehát Machiavellit egyszerre minden oldalról ellenség vette körül, akik keresztűzbe fogták fegyvereikkel. A firenzei számkivetettek nem bocsáthatták meg Machiavellinek, hogy a Mediciektől hivatalt kért és hogy Medici Lorenzónak tanácsot akart adni; az új fejedelem parthívei nem bocsátották meg köztársasági érü-

² U. o. III., 382. l.

³ U. o. II., 410. és köv. l.

letét; a protestánsok megbotránkoztak vallásos közömbösségén és azon a módon, melyen a kereszténységről szólt; a katolikus egyház a hidrát látta benne, akit el kell taposni... A rendszeres hadjáratot a jezsuiták kezdték, akik teljes erejükből az egyházi állam visszaállításán dolgozva és szentnek tartva minden eszközt, mely a célhoz közelebb juttatta őket, ádáz ellenfelei lettek annak, ki az állam függetlenségeért harcolt. Mindenekelőtt képmását Ingolstadtban nyilvánosan megégették és 1559-ben rábírták IV. Pál pápát, hogy a tilalmas könyvek jegyzékére helyezze nevét, amit aztán az 1564-i trienti zsinat is megerősített.“⁴

Ez az irodalmi ostrom a mi Zrínyink korában s még halála után is, élénk folyamatban van.

De itt állapodjunk meg kissé, hogy megkérdezzük, *lehetésges-e, hogy ennyi üldözés, ily hosszú ostrom láttára, éppen egy születésénél, neveltetésénél, de saját meggyőződése erejénél fogva is buzgó katolikus hitű magyar főúr vegye fel az annyira gyalázott firenzei tanácsjegyző fegyverzetét, hogy ugyanazokkal az eszközökkel kísérelje meg nemzetének idegen uralom alól való felszabadítását?*

E rejtély megoldása végett vizsgáljuk kissé Zrínyink családi és nyilvános életének körülményeit.

Zrínyi Miklós gróf, a költő, hadvezér és államférfiú, Magyarország egyik legtekintélyesebb főúri családjának sarja. Atyja, György, Horvátország dúsgazdag bánja, előbb a protestáns hiten volt már, éppúgy, mint az akkori főúri magyar családok legnagyobb része, de az ország buzgó hercegprímása, Pázmány Péter, visszahódította a katolikus anyaszentegyház kebelébe. Zrínyi György korán halt el; hat esztendő áróját, Miklóst, a nagy hercegprímás gyámságára bízta. Pázmány Péter gondoskodott is róla, hogy korának legkiválóbb erői vezessék nevelését. Az időben a legjelesebb, legtudósabb tanárok a Jézus társaságbeli atyák voltak; innen van, hogy Miklós a jezsuiták gráci és nagyszombati kollégiumait látogatja és tanulmányai befejeztével, egy esztergomi kanonok kíséretében, egy évre Olaszországba megy tanulmányútra.

Meg kell jegyeznünk, hogy Zrínyi gyermekkorától kezdve, magyar anyanyelvén kívül olaszul és horvátul is tudott. Miklós Csáktornyán, a Zrínyiek ősi nagybirtokának székhelyén, született és itt töltötte gyermekéveit is. Ennek a vidéknek népessége részint magyar, részint horvát; de az Adriai tengerpartján és horvát tengerparti csúcsain romjaikban mai napság

⁴ Villari, II., 410—11. 1.

is látható Zrínyi-féle várak és kastélyok igazolják azt a feltevést, hogy az ifjú gróf gyakran időzött e regényes helyeken és a dallamos olasz nyelvet a nép ajkáról sajátította el. A műveiben elszórt olasz közmondásszerű idézetek ugyanis az adriamelléki velencés olasz nyelvjárás bélyegét hordják magukon, amely nyelv akkoriban az Adria keleti partjain mindenütt otthonos volt.

Grácban, a grammatika és szintakszis éveit járva, olasz jezsuita tanároktól tanult. A kollégium igazgatója Pellizerolli Vitális atya volt, ki a latinon kívül nagy gondot fordított intézetében a német és olasz nyelv tanítására is. Az olasz jezsuita atyák Zrínyi egész életére és irodalmi munkásságára nagy hatással voltak. Bizonyára az ő ajkukról hallotta Zrínyi Tassonak s a *Gerusalemme Liberata*-nak, a pogányok ellen vívott keresztény háborúnak dicsőítését, ami családi hagyományaival és saját élményeivel egybeforrva, később a *Szigeti Veszedelem* című hőskölteményének megírására készíti s az ő ajkukról hallotta „az ördög újjával író“ pogány Machiavellinek gyalázását, ami a Machiavellivel való foglalkozásra serkentette elméjét. Említettük ugyanis, hogy a jezsuiták akkoriban minden áron meg akarták semmisíteni Machiavellit. 1637-ben Kelemen spanyol jezsuita, ír a „*Lenyakazott machiavellizmus*“-ról, 1697-ben Lucchesini olasz jezsuita „*Machiavelli ostobaságairól*“ ír, amely mű a könyvtárak boltokban sokáig *Lucchesini atya Ostobaságai* cím alatt szerepelt. „Nem is érdemelt más címet“ — fűzi hozzá Villari.⁵ Egyik-másik tanára vallásos buzgóságból eredő Machiavelli-ellenes kifakadása mély nyomot hagyhatott a gyermekifjú lelkében. Bevészte emlékezetébe Machiavelli nevét s midőn a modern európai kultúra bölcsőjének klasszikus földjén, Itáliában, annyi felséges elme és tehetség munkáinak élvezésébe merült, mohón kapott Machiavelli munkáin is. Mert tudvalevő, hogy mialatt egész Európában ezt a könnyű és hatásos kereszties hadjáratot folytatták Machiavelli ellen, azalatt az a furesa dolog történt, hogy a nagy tanácsjegyzőnek művei mind újabb kiadásokat értek és minden nyelvre lefordítva, bejárták az egész világot.

Az ifjú Zrínyi, egyévi olaszországi időzés után, új eszmékkel telítve tér vissza. Magával hozta Itáliából mindazokat az olasz könyveket, melyeket megszerezhetett, de ezenkívül még az olasz nép és művelődés iránt táplált, kiolthatatlan rokonszerését is. A *Bibliotheca Zrínyiana*⁶ című bibliográfiai mű tanú-

⁵ Villari, II. 414.

⁶ Bibliotheca Zrínyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrínyi. Wien, 1593. Verlag von S. Kende.

sága szerint, költőnk európai hírű fényes könyvtárának háromnegyed része olasz művekből állott, amelyek között Machiavellinek öt részből álló teljes kiadása is megvolt. A mű címe: *Tutte le opere di Nicolò Machiavelli cittadino e segretario Fiorentino divise in V parti*, de megvolt és mai napig is megvanak, Gentillet francia protestáns írónak Machiavelli-ellenes műve, az *Anti-Machiavellus*, továbbá Boccacini „*De Raguagli di Parnasso*“ és Justus Lipsius „*Politicorum*“ című művei is. Zrínyi könyvtárának ereklyéi jelenleg a zágrábi egyetem birtokában vannak. Huszonöt évvel ezelőtt vették meg egy bécsi könyvtárustól. Érdekes, hogy Boccacini példánya az I. Centúria 151. lapján alúl be van hajtva, éppen ott, hol a Machiavellire vonatkozó példázat van. Justus Lipsius pedig telve van megjegyzett helyekkel, melyeket Zrínyi, különösen a Machiavelli elveivel egyezőket, a könyv táblájának belső lapjára s a fedő lapokra sajátkezűleg gondosan ki is írt.

Hogy Zrínyink őszinte, igaz lelkét megismerjük, ne feledjük, hogy kora ifjúságától kezdve gyakran módjában volt gyámjának, Pázmány Péternek, udvarában az ország zászlós urainak és főpapjainak tanácskozását végighallgatni. Sohasem feledhette ez összejövetelek hazafias aggodalmait és nem feledhette gyámjának tanításait, aki, noha ő volt hazánkban a katolikus egyház új megalapítója, fenntartotta azt az elvét, hogy jobban kell szeretnünk a hazát, semmint politikai ellenfeleinket gyűlölnünk. Ez a tanítás arra bírta, hogy ellenfeleinkben is kutassuk azt, ami jó és hasznos lehet reánk nézve, szilárd valláserkölesi elveinél fogva pedig megbízott magában, hogy Machiavelli műveiben is megtudja válogatni, mi a helyes, mi a helytelen. Másrészről az imént említett Boccacini művének behajtással megjelölt lapja világosan rámutat, mily véleménye volt Zrínyinek Machiavelliről. Tudjuk, hogy sokan azzal vádolták Machiavellit, hogy ő a zsarnokokat látta el tanáccsal, miképen nyomhassák el a népet. Mások ismét azt állították, hogy a királyoknak adott tanács örve alatt voltaképen a népet világosította fel, miként szabadítsák fel magukat a zsarnokság hatalma alól. Nagyon tetszhetett tehát Zrínyinknek az a szatirikus, tréfás előadás, melyben Boccacini Apollo elé vezetetti Machiavellit, hol máglyán való halálra akarják elítélni. „Nem értem, — így védi magát Machiavelli — miért akarnak elítélni, holott én nem tettem egyebet, csak leírtam a történelem előadása szerint a fejedelmek magaviseletét és tetteit. Ha őket nem ítélték el azért, amit tettek, elítélhetnek engem azért, mert tetteiket leírtam?“ Ekkor már fel akarják menteni Machiavellit, de a vádló elmondja, hogy Machiavellit éjnek idején látták egy juhnyáj közepette, amint a békés juhok

szájába kutya fogakat rakott. Ily módon — így fejezi be beszédét a vádló — egy pásztor, a füttyszó és vessző nem elégségesek többé a juhnyáj kormányzására. Erre Machiavellit csakugyan elítélik. — A példázat értelmét bizonyára nem nehéz kitalálni.

Zrínyi, Olaszországból visszatérve, átveszi öröklött birtokait. A Rinascimento olasz fejedelmei udvarának fénye elevededik meg körülé, megházasodik, fényes udvart tart, a művészetnek és tudománynak Mecenása és teszi mindezt a török torkában, Csáktornyan. Minden alkalmat megragad a török ellen való kirohanásra, úgy hogy éber őrködése megszabadítja a Dráva vidékét a török betörésektől. Híre-neve napról-napra növekedik; az akkori egész világ az ő érdemeiről beszél. Huszonhét éves korában Horvátország bánja; néhány év múlva a nádorispáni méltóságra jelölik, de a bécsi udvar — hálátlan lévén ekkor is, mint mindig — nem hajtott a magyar rendek kívánságára. Félték tőle, mert észrevették, hogy bántja a nép nyomora, az udvaroncok mesterkedése s az idegen vezérek tehetetlensége. Ő, ki annyiszor fényes győzelmet aratott a törökön, kivel a vezérek egyike sem mérkőzhetett, a katonai pályán is mellőzést volt kénytelen elszenvedni. Egész Európa ünnepelte téli hadjáratának diadalát és mégsem őt nevezték ki fővezérré, hanem az az időbeli Fabius Cunctatort, a methodista Montecuccolit és ahelyett, hogy a Zrínyi által rémületbe ejtett törököt most már újabb támadással végleg kiűzték volna az országból, megkötötték a szégyenletes vasvári békét. Zrínyi látván, hogy a bécsi udvar rövidlátása következtében tehetetlenül kell vesztegelnie, elkeseredve visszavonult és halhatatlan írásaira bízta mindazt, mit a haza felszabadítása érdekében üdvösnek tartott.

Hadtudományi íróink, Zrínyi stratégiai tanácsaival foglalkozva, néhány évtizeddel ezelőtt még csodálkozva emlegették, hogy Zrínyi eszméit, jóval költőnk halála után, Savoyai Jenő, Nagy Frigyes és I. Napóleon valósítják meg. Oly eszmék ezek, melyek azóta trónokat döntöttek és országokat rendítettek meg és melyeknek helyességét a mai fejlett hadtudomány feltétlenül elismeri. E történeti nagyságok elveit és tetteit vizsgálva, látjuk, hogy Montecuccoli még a Gusztáv Adolf félreértéséből keletkezett és akkoriban mindenfelé dívó methodizmusnak híve. „A methodizmus apostolai, — úgymond Rónai Horváth Jenő — kikben a józan gondolkodás helyét a módszeresség rögeszméje foglalta el, hadászati elveiket időre, hadszínhelyre, viszonyokra és ellenfélre való minden tekintet nélkül *mindenkor* és *mindenütt* alkalmazni óhajtották.“ Ellenben Zrínyi, éppúgy, mint Savoyai Jenő, Nagy Frigyes és I. Napó-

leon szerint „nincs a hadakozásnak oly szabálya, melyet mindenkör okvetlenül meg lehetne tartani; cselekvésünket az időhöz, a viszonyokhoz és alkalmakhoz kell szabni; a kedvező időt, a kedvező alkalmat fel kell használni; ha a szerencsés órák elmúltak, hiába várjuk azok visszafordulását . . .“ Már most, Machiavelli elveit és tanításait ismerve, világos lévén hogy Zrínyi, éppúgy, mint Savoyai Jenő, Nagy Frigyes és I. Napóleon, a firenzei bölcsnek tanítványa, büszkén mutathatunk rá, hogy a magyar Zrínyi első volt azok között a nagy hadvezérek közt, kik Machiavelli tanításait, a nemzeti hadsereg s az általános hadkötelezettség eszméjét megértették, hirdették s a modern haditudomány alapelveit megvalósítani törekedtek. Hogy valaki tanítványa valakinek, nem azt jelenti, hogy cselekedeteiben vakon követi a mestert. Machiavelli pld. azt tanítja *Arte della Guerrá*-ja VI. könyvében:⁷ „Nincs esztelenebb, veszedelmesebb dolog a kapitányra nézve, mint télen háborút viselni és sokkal veszedelmesebb a támadóra, mint a támadást váróra nézve.“ Tanítását azzal okolja meg, hogy a téli hidegben, fagyban, vízben nem lehet fegyelmet tartani, mert nem lehet a hadi népet egy táborban tartani, hanem kastélyokba, villákba, falvakba szétszórtnak kell elhelyezni, úgy hogy minden fegyelemre irányuló jó szándékod hiábavaló fáradtság. Példákat is említ, hogy a kapitányt ilyes vállalkozásoktól elriassza, mindez azonban nem tántorította meg Zrínyit, aki Machiavelli tanításának alapelveit követve, a kedvező alkalmat látva, 1664-ben, szigorú tél közepén ráront a törökre és felégetvén az eszéki hídat, szétveri az ellenséges sereget. Zrínyi tehát, éppúgy mint később a nagy Napóleon is, a kedvező alkalom megragadása tekintetében következetesebb magánál Machiavellinél is, még pedig azért, mert Machiavelli csak elméletben foglalkozott a hadi tudománnyal, Zrínyi ellenben és Napóleon, a harctéren szerzett tapasztalataikkal egészítették ki a Machiavellinél észlelt hiányokat.

Ebből az egy példából is kitűnik, (idézhetnénk többet is)⁸ hogy Machiavelli olvasgatása mély és maradandó művelő hatással volt írónkra, de ez nem fosztotta meg önállóságától, sem gondolkodásában, sem cselekedeteiben. Zrínyink nem szegődik szolgai módon a firenzei bölcs eszméihez, nem is fogadja el minden tanítását feltétlenül, hanem egyes esetekben a saját egyéniségének megfelelő tiszta erkölcsi alapra fekteti, vagy össze-

⁷ Mach. Opere. 1820. Firenze. V. köt. 284. l.

⁸ Lásd *Zrínyi és Machiavelli c. tanulmányomat az Irodalomtörténeti Közlemények* 1902. évf. I—III. füzetében és az *Afium és Busbeck c. értekezésemet a Magyar Figyelő* 1918. évi januári füzetében.

hangzásba hozza a keresztény erkölcs elveivel, vagy átalakítja, megnevesbíti, továbbfejleszti az átvett eszméket, vagy Machiavellinél is következetesebben levonja a tanítás következményeit, más esetekben pedig a mesterrel épp ellenkező álláspontra helyezkedik: *mindazonáltal tagadhatatlan, hogy ez eszmék és elvek szilárd alapot szolgáltatottak és határozott irányt adtak Zrínyi politikai és hadi írói tevékenységének.*

A Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottsága 1891-ben kiadta Rónai Horváth Jenő szerkesztésében Zrínyink *Hadtudományi Munkáit*. Ezeket tanulmányozva, látjuk, hogy Zrínyi

a) *Vitéz Hadnagyában* azt fejtegeti, milyen legyen és hogy s miképen járjon el a hadvezér. A mű három részből áll: *Discursusok*, *Aphorismák* és *Centúriák*. A *Centúriák* bizonyára a Machiavelli *Discorsi*-ja olvasgatása alatt támadt friss benyomások hatása alatt keletkeztek. Kerekdeden, tömören megírt jegyzetek, elmélkedések ezek a hadseregről, a vitézségről, a fegyelemről, a legénységről, a vakmerőségről, a besületről, erkölcsről stb. Az *Aphorismák*-ban a Tacitus *Annales*-eiből, *Históriájából* és *Agricolájából* vett tételekhez fűzi hadtudományi oktatásait, éppúgy mint Machiavelli a *Discorsi* három könyvében a Liviusból vett történeti adatokhoz. De valamint hogy Machiavellinek Livius csak kiinduló pontul szolgál és voltaképpen nem Livius római történetbeli dolgaival foglalkozik, hanem elméje Olaszország jövőjére lévén irányozva, a saját politikai és hadi elvei kifejtése végett idézi fel a mult tapasztalatait: *úgy Zrínyi is Tacitust csak kiinduló pontul használja, hogy a Machiavelli Discorsi-ja és Arte della Guerrá-ja (A hadviselés mestersége) olvasásából merített eszmék segítségével a jövőndő magyar hadsereg fővezérének, tisztjeinek a hadviselésre és hadművészetre nézve jó tanácsokat adjon*

b) Azokat az eszméket, melyek különösen foglalkoztatták, Zrínyi külön *Discursus*-okban dolgozta fel. Hat ilyen diskurzust írt. Az első a haditudományokról, az olvasgatás szükségességéről, a második a fáradhatatlanságról, a harmadik a hadi dolgoknak idő és alkalmatosság szerint való változtatásáról (amit Zrínyi szerint olasz szóval úgy híznak, hogy „*diversificare*“), a negyedik a vakmerőségről és okos hadvezetésről, az ötödik a győzelem kiaknázásáról szól. Végül a hatodik, mely *Zrínyink önálló felfogására nézve a legjellemzőbb*, azt fejtegeti, hogy jó szerencse nélkül hiábavaló a kapitánynak minden fáradozása és hogy mi is voltaképpen az a „Szerencse.“ Az ötödik diskurzusról Kanyaró Ferenc kimutatta,⁹ hogy a

⁹ *Abafi*, Figyelő. XX. köt. 1886.

szt.-gothárdi csata és vasvári békekötés után íratott s így minden valószínűség szerint Zrínyi utolsó munkája. Ezt Rónai Horváth is elfogadja s kétségtelennek mondja, hogy e diskurzus „katonai fejtegetéseinek éle csakugyan Montecuccoli személye ellen irányul, éppúgy, mint ahogy a diskurzus második részében foglalt panasz a vasvári béke miatt és a kapcsolatos politikai reflexiók az ezen békét javasló Porcia herceg és I. Lipót egyéb tanácsosai ellen emelt kemény vádak.“¹⁰ Ez a biztos adat jogosulttá teszi azt a véleményünket, hogy Zrínyi nemcsak az ötödik diskurzust, hanem e mesterien írt értekezések mindegyikét, egy-egy adott esemény alkalmából, külön-külön írta. Erre vall az értekezések tartalom- és formabeli tökéletessége is. Itt Zrínyi nemcsak módszer, hanem szerkezet és előadás tekintetében is teljesen Machiavelli mellé helyezhető, úgy hogy ha példái nem a magyar történelemből és a török ellen viselt háborúinkból volnának véve, ha bizonyítása nem magyar viszonyokra vonatkoznék, bátran beilleszthetnők bármelyiket a Machiavelli *Discorsi*-ja fejezetei közé.

A szerencséről szóló diskurzusában erősen küzködik Machiavelli pogányságával. A jelmondat, melyet egész életére szimbolumul választott: *Sors bona, nihil aliud*. Jó szerencse kell, semmi egyéb, hogy az ember a harctéren, a politikai életben, vagy bármiféle vállalkozásában boldoguljon. Maga mondja, hogy életében semmin sem tépelődött annyit, mint ezen a „legnehezebb matérián.“ Machiavelli is elgondolkodik, miként lehetne a pogány hagyományokat a kereszténység tanáival összeegyeztetni, mondván: „Amin néha-néha tépelődve, már-már meghajoltam véleményük előtt (hogy ugyanis az ember bizza magát teljesen a sorsra). Mindazonáltal . . . én azt hiszem, igaz lehet ugyan, hogy a Szerencse cselekedeteink feléne ura, de a másik fele, vagy valamivel kevesebb nekünk marad, hogy magunk intézhessük dolgainkat.“¹¹ Zrínyi lelkében a kérlelhetetlen pogány fátum csak tiszta, erényes cselekedetek által elérhető, magasztos, keresztény erkölcsi eszmévé, a végzetlen, felfoghatatlan isteni hatalommá nemesül, mely lényegében nem egyéb, mint maga az Isten. „Ész, vitézség — mondja Zrínyi — semmi szerencse nélkül; csak jó szerencsét adjon . . . az Isten, semmi többet nem kell kívánnunk; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hírünk — nevünk ebben foglaltatik,¹² mert hisz a szerencse hatalmában bízva, remélve, vágyó lelke Isten hatalma előtt borul porba, tőle várja, hogy a magyar nemzet érdekében kegyeibe fogadja.

¹⁰ Zrínyi Hadtud. Munkái, 233. l.

¹¹ Machiavelli, *Principe* XXV.

¹² Rónai Horváth Jenő: Zr. Hadtud. Munkái. 218. l. Jegyz.

c) Zrínyinek másik fontos hadászati munkája, a „*Tábori kis Tracta*“ a nemzeti hadseregnek az *Arte della Guerra* szellemében való megszervezésének módjáról szól.

d) Hogy elejét vegye az ország romlásának, gátat akar vetni a kelet és nyugat felől fenyegető veszedelemnek. *Síralmas Panasz*-ában a hazafias aggodalom ékesszóló, meggyőző hangján tárja a nemzet elé a Habsburgok részéről fenyegető veszedelmet, a *Török Afium ellen való orvosságában* pedig a török ellen való fegyverkezésre buzdítja a nemzetet.

A Habsburg-ház akkoriban a trónöröklés jogát akarta az országgyűléssel kimondatni. Az első kísérlet kudarcot vallott ugyan a rendek ellenszegülése folytán, de Zrínyi, jól látva I. Lipót mesterkedéseit, nagyon félt a jövődőtől. Magyarország nem mondhat le abbéli ősi jogáról, — úgymond Zrínyi — hogy szabadon ne választhassa a saját fejedelmét. „Mi módon engedhetnénk . . . ezen eleinknek véres verítékével szerzett országunkat idegen nemzetnek? Miképen haeredítálatnánk szabad és nemes országunkat a német nem jóakaró és mindenképpen veszedelmünket szomjúhozó szomszédoknak?¹³ Figyelmezteti a nemzetet, hogy a magyar nép saját akaratából választotta Árpádot fejedelmévé, és magának tartotta fenn a szabad királyválasztás jogát, ha az Árpádház kihalna. Machiavelli azt mondja *Discorsi*-ja III. könyvének I. fejezetében, hogy „*ha azt akarjuk, hogy valamely kormányforma vagy intézmény hosszú életet éljen, úgy kell megalkotni, hogy gyakran vissza legyen téríthető a kezdetéhez.*“ Ehből a tanításból magyarázhatjuk Zrínyinek határozott álláspontját, ki szintén kimondja: „Mindен dolog ez világon valami módon instituáltatik, avval tartatik is és conserváltatik.“¹⁴

e) *Síralmas Panasz*-a eszméinek bővebb kifejtése végett, megírja *Mátyás király életéről való elmélgedések* című munkáját, hogy egyrésztől önmaga tisztán lássa, milyennek kell a nemzetmegváltó fejedelemnek lennie, másrésztől a nemzetnek is megmutassa, hogy nem királyi vérből származó uralkodó is ülhet a trónon s hogy az ország nagysága, hatalma, dicsősége az uralkodónak nem családfájától, hanem szellemi és erkölcsi tulajdonságaitól függ. Machiavelli hatása itt nemcsak az előadás módszerében nyilvánul meg, hanem abban is, hogy Zrínyi itt, éppúgy mint Machiavelli a *Discorsi*-ban vagy az *Istorie Fiorentiné*-ben nem mindig a fontos eseményeket, hanem inkább azokat emeli ki, melyek a saját eszméinek bizonyítására szolgálhatnak. Látjuk, hogy különösen a Hunyadiak alacsony származásával, Mátyásnak királlyá választásával, hadi erényeivel,

¹³ Zr. Sír. Pan. 303—4. l.

¹⁴ Zr. Tör. Af. 117. l.

barátai s a klérus iránt való magatartásával, törvénytiszteletével és szerencséjével foglalkozik s minthogy mintája, Machiavelli és ennek idealizált hősei, Borgia Caesar, Castruccio, Castracani és Istorie-beli emberei a politikán és háborún kívül sem irodalom, sem művészet, sem műveltség vagy vallás iránt nem érdeklődnek,¹⁵ ő is csak futólag említi az épületeket, melyeket Mátyás „széllal az országban“ nagy költséggel emeltetett és nem szól Mátyás irodalom- és művészetkedveléséről, európai híru könyvtáráról stb. Pedig mily becses kincse volna irodalmunknak, ha a tudomány- és művészetkedvelő Zrínyi, az előkelő ízlésű főrangú író, erről művében oly részletesen megemlékezett volna, mint ahogy a vallásról és vallási türelmességről Machiavelli, közömbössége ellenére is, örökbeesű sorokat jegyzett művébe.

Említettük már, hogy Zrínyi kortársai váltig csodálták szellemének magas röptét, az egész nemzet elismerte hadi és politikai kiválóságát. Hozzáfűzhetjük ehhez még azt is, hogy a magyar főurak az ország legelső emberének tekintették és minden fontos politikai kérdésben hozzásiettek, hogy vele a dolgot megbeszéljék. Bethlen Miklós Erdélyből jön Csáktornyára, s hogy kikerülje a török hadakat, nagy kerülővel, Felső-Magyarországon át jön Horvátország határára, hogy az ország dolgát ezzel a „fejedelemmel“ megbeszélje. Tollius Jakab, hollandiai író, hosszú utat tesz, hogy korának ezt a legnagyobb emberét láthassa és lelkesedéssel írja le udvarának életét. Mindazonáltal Zrínyi világosan látja igyekezetének csekély eredményét. A bécsi udvar minden tervének kivitelét elgáncsolja, a nemzetben, saját népében pedig nem talál olyat, aki hasznos tanítások olvasgatásával és követésével igyekeznék a hazát megmenteni.

f) Ekkor fog hozzá legremekebb, legtökéletesebb munkájának, „A Török Áfium ellen való orvosság“-nak, írásához. A szónoki keretet Busbeck „*Exclamatio*“-jából veszi. Busbeck a padovai és bolognai egyetemet látogatta és így szintén Machiavelli tanítványa¹⁶ Zrínyi ebbe a keretbe saját tapasztalatait, saját tudását, saját fenkölt eszméit beleillesztve, igyekszik a nemzetet rábírní, hogy nemzeti hadsereget teremtsen és így rázza le az idegen jármot.

Itt rá kell mutatnunk a Zrínyi és Busbeck között levő különbségre. Ferdinánd császárnak a török szultán udvarába küldött nagyműveltségű követe, Busbeck, — mint említettük — szintén Machiavelli tanítványa lévén, állandó, nemzeti had-

¹⁵ Villari, II. 277. l.

¹⁶ L. Áfium és Busbeck c. tanulmányomat a *Magyar Függlő* 1918. I. füzetében.

sereg szervezésére buzdítja császáriját. Zrínyi ellenben a néphez fordul, hogy fegyverkezzék az egész nemzet és ezzel, *a nagy Machiavelli után, ő az első modern harcosa az általános védőkötelezettségnek*. Busbeck gróf még nem emelkedhetik ez eszme magaslatára, mert flandriai születésű követe lévén a császárnak, csak a német birodalom állapotára és érdekeire van tekintettel. Zrínyi ellenben, magyar voltánál fogva, éppoly válságos viszonyok között küszködik hazájáért, mint a firenzei böles, ki Itália felszabadításának és ezért egységének szükségességét hirdette.

Hogy az általános hadkötelezettség modern eszméje csakugyan Machiavellitől ered, erre nézve legyen szabad *Mar Jähns*, porosz vezérőrnagyra, a jeles hadi íróra, a *Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance* című mű szerzőjére hivatkozni. Ez, *Machiavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht* című tanulmányában így szól: „Alles in Allem genommen, erkennt man, dass Machiavelli, der durch seine begeisterte Verkündigung des Gedankens der allgemeinen Wehrpflicht als ein Reformator auf dem Gebiete des militärischen Verfassungslebens erscheint, auch das Wesen der kriegerischen Technik in einer für seine Zeit ganz ungewöhnlichen Deutlichkeit durchschaute und es ist ein neuer, ich möchte sagen, psychologischer Beweis für die nahe Verwandtschaft von Kriegskunst und Staatskunst, dass der Begründer des modernen Staatsrechts zugleich der erste moderne militärische Klassiker ist.“¹⁷

Zrínyi nemes szívének minden idegszálával átérzi a firenzei böles jövendőmondását. Elűzi az ellenséget a haza vérel szentelt földjéről, felszabadítani az országot, feltámasztani a haza egységét: *ezeknek az eszméknek élt, ezeknek szentelte egész életét*. Meghalt, mielőtt iratainak bármiféle eredményét észlelhette volna. Meghalt, hazája pusztulásának rémképével szívében. A karok és rendek 1687-ben törvénybe iktatták a Habsburgok trónöröklő jogát s harminchat évvel utóbb a Pragmatica Sanctiót. Senki se emlékezett már Zrínyi Sirmas Panaszának intelmeire. De manapság, midőn ezek a törvények csodálatos módon a semmiségbe sülyedtek és nemzetünk ismét, éppúgy, mint Zrínyi idejében, végzetének jó- és balsorsot rejtegető zárt kapuja előtt áll, *itt az ideje, hogy a fényes emlékü írónak nemzet- és hazamentésre irányuló szavai, különösen a saját erőnkben való bizakodásra, a kedvező alkalom megragadására s a hely-, idő- és körülményekhez való alkalmazkodásra vonatkozó alapvető elvei, a nemzet minden fiának szívébe bevésődjenek!* *Körösi Sándor.*

¹⁷ Villariból, III. 87 l.